

บทที่ ๖

สรุปและขอเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง "กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กับผลกระทบทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มีต่อสมาชิก" นี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึง บทบาทและความสำคัญของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในฐานะสถาบันเกษตรกรประเภทหนึ่งที่มีผลต่อการพัฒนาทาง เศรษฐกิจและการเมือง

ในการวิเคราะห์ผลกระทบทาง เศรษฐกิจได้ศึกษาในขอบเขตของการสร้างความเปลี่ยนแปลงทางฐานะเศรษฐกิจ เป็นสำคัญ โดยพิจารณาว่าการ เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์มีส่วนช่วยให้สมาชิกมีฐานะ เศรษฐกิจดีขึ้นหรือไม่ และในแง่ผลกระทบทางการเมืองนั้นได้ศึกษาในขอบเขตของการให้การ เรียนรู้ทางการเมือง เป็นสำคัญ โดยพิจารณาว่า การเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์มีส่วนในการ เสริมสร้างทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยแก่สมาชิกหรือไม่เพียงใด

ในการวิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างจากประชากรตำบลวังม่วง อำเภอสารภี จังหวัด เชียงใหม่ แยกเป็น ๒ ส่วน คือสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ส่วนหนึ่ง จำนวน ๒๓๗ คน และผู้ที่มิได้เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์อีกส่วนหนึ่ง จำนวน ๒๔๔ คน เพื่อใช้เปรียบเทียบและอธิบายสภาพความเปลี่ยนแปลงของสมาชิกดังกล่าว

จากการวิจัยปรากฏผลดังนี้

๑. การ เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตมีผลทำให้สมาชิกมีฐานะทาง เศรษฐกิจดีขึ้น ทั้งนี้มีรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ มีความสัมพันธ์กันระหว่างการ เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กับความเปลี่ยนแปลงทางฐานะเศรษฐกิจของบุคคล โดยสมาชิกมีฐานะเศรษฐกิจดีขึ้นในอัตราสูงกว่า ผู้มิใช่สมาชิกอย่างมีนัยสำคัญ

๑.๒ มีความสัมพันธ์กันระหว่างการ เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กับความเปลี่ยนแปลงทางฐานะเศรษฐกิจของบุคคลเมื่อพิจารณาคตามอาชีพ ระดับการศึกษา รายได้เดิม

ลักษณะการถือครองที่ดินในอดีต และภาวะการ เป็นสมาชิกกลุ่มทาง เศรษฐกิจอื่น

๑.๓ ลักษณะการถือครองที่ดินในอดีต ภาวะการ เป็นสมาชิกกลุ่มทาง เศรษฐกิจอื่น และระดับการศึกษาของบุคคล เป็นปัจจัยที่รวมมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางฐานะเศรษฐกิจของบุคคลด้วยกันคือ ผู้ที่มีที่ดินถือครองมาก จะมีฐานะที่ขึ้นในอัตราสูงกว่าผู้ที่มีที่ดินถือครองน้อย และไม่มีที่ดินเลยตามลำดับ ผู้เป็นสมาชิกกลุ่มทาง เศรษฐกิจอื่นจะมีฐานะที่ขึ้นสูงกว่าผู้ที่มีได้เป็นสมาชิกกลุ่มทาง เศรษฐกิจใด ๆ เลย และผู้ที่มีระดับการศึกษาสูงจะมีฐานะเศรษฐกิจที่ขึ้นในอัตราสูงกว่าผู้มีระดับการศึกษาปานกลางและต่ำตามลำดับ

๑.๔ การมีฐานะเศรษฐกิจที่ขึ้นของสมาชิก เป็นผลจากการได้รับบริการค้ำสินเชื่อมากที่สุด รองลงมาได้แก่การรับฝากเงิน การได้รับเงินปันผล และการส่งเสริมทางการเกษตรตามลำดับ

๒. การ เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตไม่มีส่วนสัมพันธ์กับการมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของบุคคล โดยพบว่า

๒.๑ สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิตมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับปานกลาง แต่ผู้มีใจสมาชิกมีทัศนคติดังกล่าวในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ แต่เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างทางสถิติแล้ว ไม่พบความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ระหว่างทัศนคติของประชากรทั้ง ๒ กลุ่ม

๒.๒ เมื่อเปรียบเทียบทัศนคติในแต่ละแง่มุม ปรากฏว่าทั้งสมาชิกและผู้มีใจสมาชิก มีทัศนคติในแง่มุมส่วนใหญ่ไม่แตกต่างกัน โดยจัดอยู่ในระดับปานกลางและปานกลางค่อนข้างต่ำเสียเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นในเรื่องความสำนึกในหน้าที่พลเมือง ซึ่งทั้ง ๒ กลุ่มมีทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องนี้ในระดับปานกลางค่อนข้างสูง

๒.๓ เมื่อพิจารณาตามเพศ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ และการ เป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนแล้ว ไม่พบความสัมพันธ์ระหว่างการเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์กับการมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยแต่อย่างใด หากแต่พบว่า การมีทัศนคติดังกล่าว มีส่วนสัมพันธ์กับระดับการศึกษาของบุคคล โดยผู้ที่มีการศึกษาสูงจะมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับสูงกว่าผู้มีการศึกษาในระดับปานกลางและต่ำตามลำดับ

จากผลการวิจัยเบื้องต้นจึงพอจะกล่าวได้ว่าในการดำเนินนโยบายของกรมการ
พัฒนาชุมชนที่ของการจะส่งเสริมกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตเพื่อให้เป็นกลไกในการ
พัฒนาชนบทในอันที่จะยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของประชาชนในชนบทให้ดีขึ้นนั้น นับว่าได้ผล
เป็นที่น่าพอใจ กล่าวคือ กลุ่มเหล่านี้ได้มีส่วนช่วยให้สมาชิกมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นกว่าที่เคย
เป็นอยู่อย่าง เป็นที่น่าสังเกต ซึ่งผลดังกล่าว นับเป็นหลักฐานที่แสดงว่า การส่งเสริมกิจกรรม
ประเภทสถาบันเกษตรกรนั้นนับเป็นมาตรการสำคัญที่จะช่วยแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในชนบทได้อย่าง
มีประสิทธิภาพ

มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า การที่กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตที่ศึกษานี้ ได้รับความ
ความสำเร็จเป็นที่น่าพอใจในการแก้ไขปัญหของสมาชิกนั้น ส่วนหนึ่ง เป็นผลมาจากปัจจัย
เชื้ออำนวยบางประการ เช่น

ในคานผู้นำชุมชน กล่าวได้ว่าสถานภาพของกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งรวมเป็น
กรรมการกลุ่มอยู่ด้วยนั้น ได้มีส่วนเสริมสร้างความร่วมมือจากสมาชิกได้มากในขณะเดียวกัน
ยังช่วยให้เกิดความมั่นใจว่า การนำเงินมาฝากไว้กับกลุ่มจะไม่เกิดความเสียหายในคานธุรกิจ
เนื่องจากผู้นำดังกล่าวอยู่ในฐานะที่จะช่วยเหลือสมาชิกได้ หากมีปัญหาใด ๆ ในกลุ่ม
นอกจากนี้ความสำเร็จต่าง ๆ ยังขึ้นอยู่กับพัฒนาการ ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐด้วย ทั้งนี้เพราะ
การริเริ่มก่อตั้งกลุ่ม การสร้างความรู้สึกเข้าใจ และชี้ชวนให้สมาชิกเห็นความสำคัญ
ของกลุ่ม ถือเป็นความรับผิดชอบโดยตรงของพัฒนาการประจำท้องถิ่น ๆ ดังนั้น ความ
กระตือรือร้นหรือความสามารถส่วนตัวของพัฒนาการจึง เป็นปัจจัยที่ผลต่อระดับการพัฒนาของ
กลุ่มด้วย

สำหรับตัวสมาชิกเองนั้น จากการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ส่วนใหญ่มีความรับผิดชอบต่อ
กลุ่มในระดับที่น่าพอใจ พิจารณาได้จากความสม่ำเสมอในการฝากเงิน ความต่อเนื่องใน
การชำระหนี้ และการให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว ลักษณะเช่นนี้
น่าจะเป็นผลมาจากบทบาทของผู้นำชุมชนที่สามารถสร้างความเข้าใจและความรู้สึกที่ดีแก่สมาชิก
ทำให้สมาชิกตระหนักในความสำคัญของกลุ่มอันมีผลต่อการ เข้ามามีส่วนรวมในกิจกรรมต่าง ๆ
อย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อพิจารณาจากวัตถุประสงค์ในแง่การ เมืองและสังคม ซึ่งกรมการพัฒนาชุมชนต้อง-
 การจะอาศัยกลุ่มเหล่านี้เป็นกลไกในการพัฒนาบุคคลเพื่อให้เกิดความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและ
 ส่วนรวม ตลอดจนมีแนวคิดที่สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยนั้น ปรากฏว่ากิจกรรมของกลุ่ม
 ได้มีส่วนช่วยให้สมาชิกมีความคุ้นเคยกับการประพฤติกฎปฏิบัติแบบประชาธิปไตยหลายประการ
 ในขณะที่เดียวกันสมาชิกได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเหล่านี้ในระดับที่น่าพอใจ อย่างไรก็ตาม
 เมื่อพิจารณาจากพัฒนาการทางทัศนคติของสมาชิกแล้ว ไม่พบว่ามีเปลี่ยนแปลงไปเท่าใด
 นัก โดยสมาชิกยังคงมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับค่อนข้างต่ำ หลักฐาน
 ดังกล่าวนั้นแสดงให้เห็นว่า ในกระบวนการอบรมกล่อมเกลாத่างการเมืองของสังคมไทย ซึ่งมี
 ตัวการต่าง ๆ มากมายทำหน้าที่ให้การเรียนรู้ทางการเมืองแก่ประชาชน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อ
 การผลิตแม้จะเป็นตัวการหนึ่งในฐานะกลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีกิจกรรมบางส่วน
 ที่ส่งเสริมต่อระบบการเมือง แต่กระบวนการดังกล่าวก็ไม่มีอิทธิพลเพียงพอที่จะเปลี่ยนแปลง
 ทัศนคติของสมาชิกให้เป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยได้ ทั้งนี้เนื่อง
 จากยังมีความขัดแย้งในแนวทางของการให้การเรียนรู้แต่ละระดับ ซึ่งมีผลทำให้คนไทย
 มีทั้งบุคลิกภาพที่เป็นประชาธิปไตยและอำนาจนิยมในบุคคลเดียวกัน และเนื่องจากอิทธิพล
 ของตัวการประเภทแรกมีมากกว่าทัศนคติทางการเมืองของคนไทย จึงมีลักษณะค่อนข้างไปใน
 ทางอำนาจนิยมเป็นส่วนใหญ่ สภาพดังกล่าวจึงไม่ต่างไปจากสภาพที่เจมส์ โมเซล
 (James N. Mosel) ใ้ข้ออธิบายไว้เมื่อ ๒๐ ปีที่แล้วว่า "ถึงแม้ประเทศไทยจะมีกระบวนการ
 อบรมกล่อมเกลாத่างการเมืองอยู่จริง แต่กระบวนการที่มีอยู่นี้ มิได้ส่งเสริมให้เกิดการ
 พัฒนาทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพ เพราะเป็นแต่เพียงการเตรียมประชาชนให้ประพฤติ
 ปฏิบัติในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ปรากฏถึงลักษณะของความ
 คอเนื่องกันในการอบรมกล่อมเกลாத่างการเมืองในระบอบประชาธิปไตยระหว่างตัวการ
 ต่าง ๆ ในสังคม"

James N. Mosel, "Communication Patterns and Political Socialization in Transitional Thailand", in Lucian W. Pye (ed.) Communication and Political Development (Princeton: Princeton University Press, 1963), p. 185.

ดังนั้น เพื่อให้การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องมีการปรับปรุงแนวทางของการอบรมกล่อมเกลாதองการ เมืองในทุกหน่วยทางสังคมให้มีความสอดคล้องกัน นับตั้งแต่ระดับครอบครัว สถาบันการศึกษา องค์การการเมือง สื่อมวลชน ตลอดจนกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ด้วย

ข้อเสนอแนะ

ผลที่ได้จากการวิจัยนี้ อาจเสนอเป็นแนวทางแก้ไขปัญหบางประการ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาทาง เศรษฐกิจและการ เมืองในระบบประชาธิปไตยได้ดังต่อไปนี้

ก. บ้านการเมือง

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการอบรมกล่อมเกลாதองการ เมืองแก่ประชาชนแล้ว กล่าวได้ว่าองค์กรต่าง ๆ ในสังคมที่มีกิจกรรมเกี่ยวข้องกับ การปลูกฝังทัศนคติทางการเมือง แก่บุคคล เช่นครอบครัว สถาบันการศึกษา สื่อมวลชน ตลอดจนกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ซึ่งถือเป็นกลุ่มผลประโยชน์หนึ่งนั้น ควรจะมีบทบาทในการให้การ เรียนรู้มากกว่าที่เป็นอยู่ กล่าวคือ

๑. ครอบครัว

เนื่องจากครอบครัว เป็นหน่วยสังคมพื้นฐานที่มีความผูกพันและติดต่อกันสัมพันธ์ กับบุคคลอย่างตอเนื่องมากกว่าองค์กรหน่วยอื่น ๆ แต่โดยเหตุที่การอบรมสั่งสอนในระดับนี้ นอกจากจะไม่ช่วยให้เกิดทัศนคติที่เป็นพื้นฐานต่อการ เข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองแล้ว ยัง ก่อให้เกิดผลในทางลบต่อระบบการเมืองอีกด้วย กล่าวคือ การอบรมสั่งสอนในลักษณะที่ไม่ เปิดโอกาสให้เด็กแสดงความคิดเห็น เริ่มนั้นมีผลทำให้เด็กมีแนวโน้มที่จะเป็นผู้ที่ขาดความ เชื่อมั่นในตนเอง ไม่กล้าแสดงออกและคอยเป็นผู้รับฟังอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น หากสามารถ ปรับปรุงวิธีการเลี้ยงดูดังกล่าวได้ จะช่วยปรับปรุงบุคลิกภาพของบุคคลในวัยผู้ใหญ่ให้มี ลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการ ระบบประชาธิปไตยได้มากพอสมควร นอกจากนี้การสร้าง ความ สนใจต่อเรื่องการเมืองภายในครอบครัว ก็นับเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วย ให้บุคคลสนใจที่จะ เข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองในอนาคตต่อไป

๒. สถาบันการศึกษา

จากผลการวิจัยที่พบว่า ระดับการศึกษาที่แตกต่างกันมีผลทำให้บุคคลมี

ทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยต่างกันนั้น ย่อมเป็นเครื่องชี้ว่า การให้การเรียนรู้ทางการเมืองโดยทางสถาบันการศึกษานั้นนับเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการเรียนรู้ในระดับนี้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม คือไม่ว่าจะเป็นการแนะนำอบรมของผู้สอน หลักสูตรการเรียนการสอน หรือกิจกรรมนอกหลักสูตรต่าง ๆ

ล้วนมีผลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนทั้งสิ้น ดังนั้น จึงควรจะได้อาศัยกลไกเหล่านี้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมืองแก่บุคคล โดยครูหรืออาจารย์จะต้องพยายามชี้ให้ผู้รับการศึกษา เห็นถึงคุณค่าของระบอบประชาธิปไตย นับแต่วัยเด็กเป็นต้นมา ในขณะที่เดียวกันในแง่หลักสูตรการเรียนการสอนนั้น น่าจะได้มีการสอดแทรกความรู้ที่เกี่ยวกับสหกรณ์หรือกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ซึ่งถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ตั้งเสริมต่อระบอบประชาธิปไตยเพิ่มเติมเข้าไปด้วย ทั้งนี้เพราะกิจกรรมดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนชนบท เนื่องจากกลุ่มสหกรณ์หรือกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตนั้น มีอยู่อย่างแพร่หลายในแทบทุกตำบล การสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องเหล่านี้ จึงนับเป็นวิธีที่จะช่วยให้สมาชิกมีการเรียนรู้ในระบอบประชาธิปไตยได้โดยทางอ้อม

๓. สื่อมวลชน

เนื่องจากในปัจจุบันระบบการศึกษาคือสื่อสารได้มีการพัฒนามาเป็นลำดับ ทำให้การกระจายความรู้ข่าวสารแก่ประชาชนทำได้อย่างทั่วถึงและรวดเร็ว ซึ่งปรากฏว่าคนไทยในระยะหลังมีการเปิดรับข่าวสารในระดับสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสื่อมวลชนประเภทวิทยุ โทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ สถาบันเหล่านี้จึงเข้ามามีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยมากขึ้น ดังนั้น เพื่อประโยชน์ในการสร้างค่านิยมแบบประชาธิปไตยแก่ประชาชน สื่อมวลชนต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของรัฐและเอกชนควรจะได้ให้ความสำคัญกับการเผยแพร่ความรู้ข่าวสารทางการเมืองและเสริมสร้างทัศนคติที่ดีต่อระบบการเมืองมากยิ่งขึ้น เช่นควรจัดให้มีรายการ (ทางวิทยุ โทรทัศน์) หรือคอลัมน์ (ทางหนังสือพิมพ์) ที่เกี่ยวกับการเมืองและพยายามเสนอเนื้อหาสาระในแนวทางที่สร้างทัศนคติที่ดีต่อระบบการเมืองมากกว่าที่เป็นอยู่

๔. ในส่วนที่เกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ควรจะได้มีการปรับปรุง
ดังต่อไปนี้

๔.๑ จากผลการวิจัยแม้จะพบว่า พัฒนาการและกำนันผู้ใหญ่บ้าน
 จะเป็นผู้ที่มีส่วนผลักดันต่อความสำเร็จในการดำเนินธุรกิจของกลุ่ม แต่การที่กลุ่มของอาศัย
 เจ้าหน้าที่ดังกล่าวในการริเริ่มโครงการและเป็นผู้ประสานงานต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา
 ไต่ถามให้เกิดความเคยชินกับวิธีการบริหารงานแบบราชการ ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง
 สมาชิกกับผู้นำกลุ่มได้เป็นไปในรูปของผู้นับการอุปถัมภ์กับผู้อุปถัมภ์ โดยสมาชิกจะมีทัศนคติ
 ขอบผู้นำกลุ่มในฐานะที่เป็นผู้ช่วยเหลือ คอยแก้ปัญหา เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ จึงเป็นไป
 ในลักษณะของการให้ความร่วมมือมากกว่าจะเป็นการตรวจสอบการปฏิบัติงาน นอกจากนี้
 ในการประชุมแต่ละครั้งสมาชิกมักจะเห็นด้วยกับข้อ เสนอของประธานกลุ่มและไม่กล้าแสดง
 ความคิดเห็นใด ๆ ดังนั้น เพื่อให้สมาชิกได้มีส่วนในการปกครองตนเองมากยิ่งขึ้น ควร
 จะให้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการบริหารงานจากเดิม ซึ่งเน้นบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐ
 มาสู่การดำเนินงานโดยประชาชนเอง คอยการส่งเสริมให้ราษฎรทั่วไปที่เป็นสมาชิกได้
 เข้ามามีส่วนนำกลุ่ม และจำกัดบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐดังกล่าวไว้ เป็นเพียงที่ปรึกษาของ
 กลุ่ม จะช่วยให้ประชาชนคุ้นเคยกับวิธีการปกครองตนเองมากยิ่งขึ้น

๔.๒ เนื่องจากการอบรมกล่อมเกลாத่างการ เมืองในระดับนี้
 มีลักษณะเป็นการเรียนรู้โดยทางอ้อม ซึ่งเชื่อกันว่าสมาชิกจะได้รับการปลูกฝังทัศนคติจาก
 ประสบการณ์ของการปฏิบัติภายในกลุ่มและจากปฏิสัมพันธ์ (interaction) ระหว่างสมาชิก
 คุยกันเอง แต่โดยเหตุที่การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกับกลุ่ม ยังเป็นไปในลักษณะที่
 เห็นห่าง คือสมาชิกมีภาระที่จะคอยติดต่อกับกลุ่มเป็นประจำเพียงเดือนละ ๑ ครั้ง เท่านั้น
 คือในวันฝากเงิน (วันที่ ๔ ของทุกเดือน) ซึ่งมักจะจำกัดให้มีการประชุมหรือการให้คำแนะนำ
 ต่าง ๆ ควบคู่กันไปจนกว่าจะเลิกกัน นอกจากนี้ยังพบอยู่เสมอ ๆ ว่า สมาชิกบางคนไม่มา
 ติดต่อกับตนเอง แต่ให้ภรรยาหรือญาติพี่น้อง ฯลฯ มาแทน คอยเหตุนี้ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง
 กลุ่มกับสมาชิกหรือระหว่างสมาชิกด้วยกันเองจึงมีระดับต่ำและไม่มีอิทธิพลเพียงพอที่จะปลูกฝัง
 หรือเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดของสมาชิกได้ การแก้ไขปัญหาดังกล่าวทางหนึ่งได้แก่
 การกำหนดกิจกรรมในลักษณะที่ต่อเนื่อง เพื่อให้สมาชิกมีความสัมพันธ์กับกลุ่มมากยิ่งขึ้น
 เช่นจำกัดให้มีการสาธิตทางการ เกษตรหรือการอบรมแนะนำในค่านต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นโดย
 ไม่ควรมีค่ากว่าเดือนละ ๒ ครั้ง ทั้งนี้จะต้อง เปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนในการกำหนด
 หัวข้อ เรื่องที่จะอบรมแนะนำด้วย

ข. งานเศรษฐกิจ

แม้ว่าผลการวิจัยจะพบวาทิจกรรรมของกลุ่มออมทรัพย์ตำบลวังม่วงฯ มีส่วนช่วยให้สมาชิกมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น แต่ผลการดำเนินงานในบางเรื่องก็ชี้ให้เห็นว่ายังมีปัญหาข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนากลุ่มอยู่บางประการ ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับฐานะของสมาชิก ปัญหาการจำหน่ายผลิตภัณฑ์และปัญหาเกี่ยวกับการส่งเสริมการเกษตร ซึ่งเป็นที่คาดว่าข้อจำกัดต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นปัญหารวมที่เกิดขึ้นในกลุ่มออมทรัพย์หลายแห่งในปัจจุบัน จึงใคร่เสนอแนวทางแก้ไขไว้พอเป็นสังเขปดังนี้

๑. งานกิจกรรมร้านค้า

เนื่องจากปัญหาคำนี้ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการซื้อของเงินเชื่อ แล้วไม่ชำระหนี้ของสมาชิก ทำให้กลุ่มขาดเงินทุนดำเนินงาน ดังนั้น เพื่อการปรับปรุงฐานะทางการเงินของกลุ่มในขั้นแรก จึงควรยกเลิกการให้บริการซื้อของด้วยเงินเชื่อไว้ระยะหนึ่ง เมื่อมีสถานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงแล้ว จึงจะเปิดให้บริการตามเดิม และในภาวะของการฟื้นตัวนี้ ยังไม่ควรจัดหาสินค้ามากเกินไปจนความจำเป็น แต่ควรจำกัดประเภทของสินค้าไว้เฉพาะสินค้าที่คนส่วนใหญ่ใช้กันเป็นประจำ เช่น ประเภทวัสดุ อุปกรณ์การเกษตร เป็นต้น เนื่องจากสินค้าชนิดอื่นนั้น สมาชิกสามารถซื้อหาจากร้านค้าในละแวกใกล้เคียงได้ตามปกติอยู่แล้ว นอกจากนี้หากจะสามารถย้ายสถานที่ตั้งร้านค้าเข้ามาอยู่ในย่านใจกลางตำบลได้ จะช่วยให้เกิดความสะดวก และมีผู้ใช้บริการกันมากขึ้นด้วย

๒. งานการจำหน่ายผลิตภัณฑ์แก่สมาชิก

สำหรับข้อเสนอเกี่ยวกับการร่วมกันจำหน่ายสินค้านี้ ยังไม่พบแนวทางที่ดีพอจะเป็นรูปแบบใด อย่างไรก็ตามเนื่องจากกิจกรรมค้ำนี้ต้องอาศัยความสามารถในเชิงธุรกิจเป็นอย่างมาก ดังนั้น การสรรหาผู้นำกลุ่มหรือที่ปรึกษาที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าว จึงเป็นสิ่งจำเป็น

๓. งานการส่งเสริมทางการเกษตร

เพื่อให้สมาชิกได้รับประโยชน์จากบริการค้ำนี้มากยิ่งขึ้น เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบควรจัดโปรแกรมการให้คำแนะนำในลักษณะที่ต่อเนื่องทุกระยะ อาจเป็นทุก ๆ สัปดาห์หรือทุก ๆ เดือน หากสามารถทำได้ ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกมีความตื่นตัวที่จะนำความรู้ไปใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง ในการให้คำแนะนำควรเน้นในรูปการสาธิตมากกว่าการอบรมในที่

ประชุม เพราะจะสร้างความเข้าใจให้แก่เกษตรกรได้ดีกว่า และหลังจากเสร็จสิ้นการอบรม
ควรจะต้องมีการติดตามประเมินผลเพื่อตรวจสอบถึงการใช้จ่ายประโยชน์ของสมาชิก รวมทั้ง
ผลที่เกิดขึ้นในทางปฏิบัติด้วย

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาคั้งต่อไป

เนื่องจากการตรวจสอบในประเด็นเกี่ยวกับการเรียนรู้ทางการเมือง จากการ
วิจัยนี้ เป็นการศึกษาโดยทางอ้อม คือใช้วิธีเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างประชากร
๒ กลุ่ม เพื่ออธิบายสภาพการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ดังนั้น จึงมีข้อจำกัดในแง่ที่สามารถอธิบาย
ได้เพียงว่า การมีทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตย มีส่วนสัมพันธ์กับภาวะการเป็น
สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์หรือไม่ ทั้งนี้ภายใต้การควบคุมในเรื่อง เพศ อายุ ระดับการศึกษาและ
รายได้เท่านั้น ไม่สามารถอธิบายได้ถึงขั้นที่ว่า กลุ่มออมทรัพย์มีส่วนช่วยให้สมาชิกมีทัศนคติ
ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยหรือไม่ ดังนั้น เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษานี้ในประเด็น
ยิ่งขึ้น จึงน่าจะมีการตรวจสอบด้วยวิธีการทางตรง คือศึกษาความเปลี่ยนแปลงของทัศนคติ
ดังกล่าวจากบุคคลคนเดียวกัน โดยการเปรียบเทียบทัศนคติใน ๒ ช่วงเวลา อาจเป็น
ระหว่างทัศนคติที่เป็นอยู่ในอดีต กับทัศนคติในปัจจุบันหรือระหว่างทัศนคติในปัจจุบันกับทัศนคติ
ในอนาคต ซึ่งการเปรียบเทียบในประการแรกนั้น อาจให้ผลคลาดเคลื่อนได้ง่าย เนื่องจาก
เราไม่สามารถแยกความแตกต่างระหว่างทัศนคติของบุคคลจากการสอบถามในคราวเดียวกัน
ได้ ดังนั้น การตรวจสอบด้วยวิธีหลังจึงน่าจะให้ผลเที่ยงตรงกว่า อย่างไรก็ตาม การ
เปรียบเทียบทัศนคติที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน กับทัศนคติในอนาคต เป็นเรื่องที่ต้องใช้ระยะเวลา
นาน เพื่อวัดความเปลี่ยนแปลง จึงต้องอาศัยความอดทนของผู้วิจัยเป็นสำคัญ ซึ่งหากสามารถ
กระทำได้ จะเป็นประโยชน์ต่อแวดวงของการศึกษา เรื่องการเรียนรู้ทางการเมืองใน
สังคมไทยมากยิ่งขึ้น

อีกประการหนึ่ง เนื่องจากการศึกษาคั้งนี้ เน้นวิธีการเชิงปริมาณเป็นหลักสำคัญ
ทั้งในการวิเคราะห์ประเด็นทางค่านิยมเศรษฐกิจและค่านิยมทางการเมือง ทำให้จุดมุ่งหมายของการ
วิจัยมุ่งไปที่การอธิบายภาพรวมมากกว่าจะเป็นในแง่รายละเอียด ดังนั้น หากได้มีการวิจัย
เพิ่มเติมในเชิงคุณภาพตามแนวทางของนักสังคมวิทยาและมนุษยวิทยาบ้าง คาดว่าจะช่วยให้
ไขข้อเท็จจริงในอีกแง่มุมหนึ่งที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น